

Predgovor

Akadske godine 2000/2001, na četvrtoj godini kroatistike, dva sam semestra slušala predavanja i seminare profesora Marka Samardžije o leksikologiji hrvatskog jezika. Tada mi ni nakraj pameti nije bilo da ću za deset godina, akademske godine 2010/2011, preuzeti od njega nastavne obaveze na tom kolegiju. Obećala sam mu tada da ću napisati sveučilišni udžbenik semantike hrvatskog jezika jer treba i nastavnicima i studentima.

U bolonjskom studijskom programu kolegij *Hrvatska leksikologija* izvodi se samo jedan semestar, što znači da je njegov sadržaj prepolovljen u odnosu na prebolonjska vremena. Iako se i dalje naziva leksikologijom, morali smo ga svesti na teme koje oblikuju leksikologiju u užem smislu i podudarne su s interesima leksičke semantike, a izostaviti one koje čine leksikologiju u širem smislu i obuhvaćaju tvorbu riječi, leksikografiju, onomastiku, frazeologiju, terminologiju, kontaktologiju i stilistiku. Iako se čini da je reduciranjem na jednosemestralni kolegij leksikologija ozbiljno zakinuta i okljaštrena, istina je da je tim sažimanjem svedena na samu svoju bit i da je ostalim leksičkim disciplinama priznat status samostalnih disciplina dostojnih zasebnih sveučilišnih kolegija. Naime u posljednjih pedesetak godina sve su se spomenute discipline emancipirale od leksikologije i razvile vlastitu istraživačku metodologiju, a mnogi su se filolozi profilirali kao vrsni frazeolozi, onomastičari, stilističari, terminolozi, kontaktolozi i leksikografi. Stoga je svođenje leksikologije na leksičku semantiku vjeran odraz razvojne dinamike leksičkih disciplina gdje leksikologija drži počasnno mjesto interdiscipline zaokupljene proučavanjem ukupnog leksika, a leksička se semantika usredotočuje na značenje riječi koje pripadaju općem leksiku i na njihove međusobne značenske odnose. Valja objasniti zašto je opseg termina *semantika* sužen atributom *leksički* i kako taj terminološki manevar utječe na izbor tema u ovoj knjizi.

Semantika je – najkraće rečeno – znanost o značenju i najmlađa je lingvistička disciplina u ligi prvaka koju čine fonologija, morfologija i sintaksa. Za mjesto u tome prestižnom društvu morala je proći mnoge

dodatne kvalifikacije, no još se uvijek smatra fakultativnom lingvističkom disciplinom. Primjerice u studijskom programu zagrebačke kroatistike posljednjih je dvadesetak godina izborni kolegij na diplomskom studiju, dok su fonologija, morfologija i sintaksa obavezni kolegiji na preddiplomskom studiju. Što motivira takvu hijerarhiju? Čini se naime da se trima gramatičkim disciplinama gospodari mnogo lakše nego semantikom zato što se bave fenomenima koji se formalno manifestiraju, lako opažaju i ostaju u okvirima jezičnog sustava. Značenje riječi ne može se neposredno opaziti, čuti ni vidjeti, a rasprava o njemu zahtijeva izlazak iz sigurnosti jezičnog sustava u nepredvidljivu i neukrotivu izvanjezičnu stvarnost. Dakle semantikom se teško gospodari zato što *značenje* kao središnji predmet njezina proučavanja ozbiljno izmiče definiciji, dok se *fonem*, *morfem* i *sintagmem* kao osnovne jezične jedinice gramatičkih disciplina ipak mogu obuhvatiti definicijskim okvirima, i to zbog barem dvaju razloga. Prvo, *fonem*, *morfem* i *sintagmem* isključivo su lingvistički termini, a *značenje* je primarno svakodnevna riječ koju je trebalo terminologizirati da bi postala jedinica lingvističkog metajezika. Drugo, *fonem*, *morfem* i *sintagmem* realiziraju se kao fonovi, morfovi i sintagme, odnosno kao konkretne – vidljive i čujne, zapisive i izgovorive – jezične jedinice, a značenje ne sudjeluje u takvoj jednostavnoj binarnoj relaciji. Zato sam definiciji značenja posvetila cijelo poglavlje primjenjujući prokušanu strategiju sužavanja široka termina lukavo odabranim atributom, i to onim koji se pridijeva i disciplini iz naslova ove knjige.

Dakle zašto *leksička* semantika? Zato što termin *semantika* označava grane različitih disciplina – lingvistike, filozofije, psihologije, računarstva, kognitivne znanosti. Iako nije lako povući jasne interdisciplinarne granice između različitih semantikâ, jasno je da se u ovoj knjizi ne bavim filozofijskom, psihologijskom ni računalnom semantikom, nego onom lingvističkom. Lingvistička semantika operira na različitim jezičnim razinama, pa se raslojava na niz poddisciplina: leksičku semantiku, rečeničnu semantiku, tekstnu semantiku, semantiku diskursa. Budući da je katkada teško povući interdisciplinarne granice između različitih semantikâ, očekivano je da se još teže određuju one intradisciplinarne. Naime jezične razine s pomoću kojih se imenuju različite grane lingvističke semantike pretapaju se jedna u drugu, a poddiscipline proizišle iz tako utemeljene podjele međusobno surađuju i dijele nadležnost nad obradom mnogih rubnih tema. Uopće, semantika se opire rigidnim granicama više nego gramatika, pa se fenomeni kojima se bavi ne mogu klasificirati jednako pregledno i precizno kao fenomeni kojima se bavi gramatika. To ću isticati na mnogim mjestima u knjizi, a nekoliko ću puta, u stilu priručnika za samopomoć, čitatelje i sebe tješiti konstatacijom da nas nedostatak strogih granica u semantici ne bi trebao frustrirati, nego veseliti i

oslobađati. Koliko god teško bilo, za jednu sam se podvrstu lingvističke semantike ipak morala odlučiti, a to je ona kojoj je u središtu zanimanja riječ i njezino značenje. Leksičku semantiku razumijevam onako kako je razumijevaju mnogi autori koje citiram u ovoj knjizi (npr. J. Lyons, D. A. Cruse, J. Pustejovsky, M. L. Murphy, C. Paradis, N. Riemer itd.) – kao znanost o značenju riječi. Tako je najavljujem svojim studentima na drugoj godini preddiplomskog studija ističući da se morfologija bavi oblicima riječi, a leksička semantika značenjem riječi, kao i to da morfologija ostaje u okvirima jezičnog sustava, a leksička semantika izlazi u izvanjezični svijet.

Knjiga je podijeljena na dva dijela: *Kratka povijest leksičke semantike* i *Osnovne teme leksičke semantike*. U prvom dijelu knjige donosim kratku povijest leksičke semantike, pričem skiciram samo početke i temelje svakog tematiziranog pristupa te zbog težnje konciznosti i preglednosti ne prikazujem buduća ni recentna istraživanja koja su iz njih proizašla. Pri imenovanju i omeđivanju pet osnovnih razdoblja u razvoju leksičke semantike oslanjam se na radove Dirka Geeraerts i govorim o predstrukturalističkoj dijakronijskoj semantici (I. poglavlje), strukturalističkoj semantici (II. poglavlje), generativnoj semantici (III. poglavlje), neostrukturalističkoj semantici (IV. poglavlje) i kognitivnoj semantici (V. poglavlje). Taj mi je dio knjige bio nužan i za opravdanje vlastita izbora teorijskih i metodoloških pristupa u drugom dijelu knjige. S jedne strane naglašavala sam koji će mi uvidi predstrukturalističke, strukturalističke i kognitivne semantike biti dragocjeni za opis osnovnih leksičkosemantičkih tema u drugom dijelu knjige; s druge strane nisam krila da ne rezoniram s generativnim i neostrukturalističkim pristupima leksičkom značenju i da ih neću uključivati u drugi dio knjige. Poredak tema u drugom dijelu knjige motiviran je propedeutičkom praksom, pa se najprije definiraju osnovni termini leksičke semantike: riječ, leksem i rječnik u I. poglavlju te leksičko značenje u II. poglavlju. Polisemiji je posvećeno III. poglavlje i smatram ga središnjim poglavljem cijele knjige jer se u opisu polisemije susreću spoznaje većine leksičkosemantičkih teorija opisanih u prvom dijelu knjige i fenomeni opisani u drugom dijelu knjige. Opis homonimije u IV. poglavlju u službi je rasvjetljavanja različitih vrsta slučajne formalne podudarnosti leksema u hrvatskom jeziku, kao i isticanja ključnih obilježja polisemije od koje je homonimiju katkada teško odvojiti. Osim polisemije temeljem leksičke semantike držim paradigmatske leksičko-semantičke odnose kojima su posvećena posljednja četiri poglavlja knjige: antonimiji V. poglavlje, sinonimiji VI. poglavlje, hiponimiji VII. poglavlje i meronimiji VIII. poglavlje. Trudeći se ostati u okvirima semantike riječi, u knjigu nisam uvrstila sintagmatske leksičko-semantičke odnose i ostavljam ih za neke druge i drukčije zamišljene udžbenike.

Knjiga je zamišljena kao priručnik za sveučilišnu nastavu leksikologije i (leksičke) semantike. Trebala bi pomoći i nastavnicima i studentima: prvima kao izvor općih informacija i kao pomoć u pripremi nastave, drugima kao uvod u disciplinu koji od njih ne iziskuje posebno predmetno predznanje. Doduše, podrazumijeva se određeno gramatičko znanje jer u studijskim programima filoloških studijskih grupa na hrvatskim sveučilištima gramatički kolegiji prethode semantici. Dok će se nastavnicima neki dijelovi knjige možda učiniti prejednostavnima čak i za propedeutički zamišljen udžbenik, studentima će možda neki dijelovi biti zahtjevni, a sama knjiga preopširna za uvod u lingvističku disciplinu. No knjiga je koncipirana tako da donosi obilje informacija, ali čitatelju dopušta sažimanje, selekciju i nelinearno čitanje. Ne samo da se dva osnovna dijela knjige mogu čitati neovisno jedan o drugome nego je svako poglavlje zamišljeno kao zasebna studija iz koje se čitatelj upućuje na komplementarne i srodne odjeljke knjige, kao i na one dijelove u kojima se definira osnovni metajezik discipline.

Metajezik leksičke semantike iznimno je bogat, slojevit i razveden, pa sam uložila mnogo truda u njegovo pročišćivanje i svodenje na operativnu mjeru. Iako se čini da se o semantici može govoriti opuštenije i razigranije nego o gramatici, lako se upadne u zamku esejiziranja, proturječnosti i nepreciznosti. Upravo zato što je predmet semantike neuhvatljiv i fluidan, jezik kojim se o njemu piše mora biti precizan i pedantan. Bimala sam uvriježene internacionalne termine i pretpostavljala ih višeznačnim i katkada opskurnim domaćim novotvorenicama. Svoje (gdjekad nekonvencionalne) terminološke i metodološke izbore nastojala sam objasniti upućivanjem na drukčije prakse koje su mi se u nastavi pokazale manjkavima ili zbunjujućima. Studenti će lakše razumjeti te moje dvojbe kad ih njihovi nastavnici prodube vlastitim komentarima i kritikama. Ako pri usporedbi mojih izbora s rješenjima u literaturi slične tematike neki čitatelji procijene da su im moji termini, metajezik i metodologija olakšali razumijevanje leksičkosemantičkih tema, bit ću i više nego zadovoljna.

O leksikologiji i leksičkoj semantici mnogo sam naučila od profesora Marka Samardžije, a razgovori s njim potaknuli su me na pisanje ove knjige. Posvećujem je uspomeni na njega i na sve naše razgovore.

Zahvaljujem recenzenticama Maji Bratanić i Idi Raffaelli i recenzentu Branimiru Belaju na strpljivu i predanu čitanju rukopisa, kao i na svim dragocjenim savjetima i sugestijama zbog kojih je knjiga naposljetku terminološki ujednačena i svedena na razuman opseg. Doduše, o potonjem bi se još moglo raspravljati, ali sve manjkavosti i pretjeranosti isključivo su moja odgovornost.

Da nije mojih studenata s kojima od 2010. godine svakog zimskog semestra pretresam leksičkosemantičke teme, ova bi knjiga bila tek rezultat moje nesigurne pretpostavke o temama koje bi trebao sadržavati uvod u leksičku semantiku i o načinu na koji bi te teme valjalo obraditi. Zahvaljujući studentima, knjiga se rađala iz nastavne prakse i njoj će, nadam se, naposljetku služiti. Studenti su moji glavni suradnici, informanti i pozdani kritičari čije su opaske i nesvjesna supervizija najbolji filtri mojih teza. Rad s njima neizmjereno me veseli i inspirira osvježujući mi pritom da boljeg posla od ovog za mene nema.

Hvala svim dragim ljudima koji su me hrabрили kad nisam bila hrabra i ostavljali me na miru kad se nisam mogla družiti znajući da i golemu poslu jednom mora doći kraj. Hrvoje, Nada, Slavko, Josipa, Mislava, Maša, Judita, Danijela, Aida i Krešo – hvala vam, volim vas.

Zagreb, svibanj 2023.